

Prostor a místo Jana Tichá

*Architektonická tvorba
na území České republiky
1989 — 2014*

2010: Lokální rezistence, ekologie a veřejný prostor

Spodní proud modernity: architektura a příroda

Rezistence vůči technologickému instrumentálnímu tlaku modernity byla přítomná v architektuře 20. století jako jakýsi spodní proud, který se na počátku 21. století začíná projevat stále silněji, ale také více diferencovaně. Projekt modernity jako univerzálního vědecko-technického přístupu ke světu začal získávat trhliny brzy po druhé světové válce. V architektuře se objevovaly přístupy, které oproti efektivnosti průmyslové civilizace akcentovaly pozornost k přirozenému světu, k lokálním kulturním i přírodním podmínkám. Sbližování architektury a přírody či krajiny mělo ryze humanistickou motivaci: šlo o zlepšení kvality života lidí, o uznání důležité role smyslově bohatého přírodního prostředí pro rozvoj lidské osobnosti a psychickou i fyziologickou pohodu člověka. V českém prostředí vyjádřil pochybnosti o utilitárním směřování moderní civilizace jako jeden z prvních moderních architektů Ladislav Žák ve své knize *Obytná krajina*, která byla publikovaná v roce 1947, ale plného docenění dochází až nyní. **37** Protagonista moderního hnutí Le Corbusier v poválečné tvorbě postupně zcela opustil mechanistické premisy svého raného období, kdy tvrdil, že „*dům je stroj na bydlení*“, a přiklonil se k architektuře více smyslové a emocionální, s respektem využívající jednoduché předindustriální strategie, jako například ve veřejných budovách v indickém Čandígarhu. Silnější tradici než v Evropě mělo sepětí architektury a přírody ve Spojených státech amerických. Otec americké moderní architektury Frank Lloyd Wright sarkasticky vyjádřil limitovaný souhlas s Corbusierovým výrokiem o domě jako stroji: „*Ano, ale jen natolik, nakolik je lidské srdce sací pumpa*.“ **38** Americká pozdní moderna pak přinesla celou řadu exemplárních příkladů sepětí architektury a přírody, jako byly například kalifornské Case Study Houses z 50. a 60. let. Naturalizovaný Američan Bernard Rudofsky šel ještě mnohem dál a od 40. let propagoval jednoduchá řešení životního provozu a vernakulární architekturu přírodních národů a předindustriálních kultur. Jeho kniha *Architektura bez architektů* **39** vyšla v roce 1964 právě včas, aby zarezovala v atmosféře kulturní a společenské

37 ŽÁK, Ladislav: *Obytná krajina*, Praha 1947. Další autorovy texty jsou dostupné díky editorské péči Dity Dvořákové v publikaci ŽÁK, Ladislav: *Byt a krajina*. Arbor vitae, Praha – Řevnice, 2006.

38 WINES, James: *Green Architecture*. Taschen, Köln 2000, s. 25.

39 RUDOFSKY, Bernard: *Architecture Without Architects. A Short Introduction to Non-pedigreed Architecture*. The Museum of Modern Art, New York 1964. Kniha vyšla jako doprovodná publikace ke stejnojmenné výstavě, která se konala v MoMA od 9. 11. 1964 do 7. 2. 1965. Není bez zajímavosti, že projekt Bernarda Rudofského podpořili svým doporučením významní tvůrci moderní architektury, jako Walter Gropius nebo Richard Neutra, jimž Rudofsky děkuje v úvodu publikace.

revolty 60. let, jejímž podstatným tématem byl i nový vztah k přírodě a Zemi jako živé planetě. Vznikaly jednotlivé projekty architektur s využitím řemeslných postupů a přírodních materiálů i celé komunity jako Arcosanti Paola Soleriho v Arizonské poušti, budované postupně od roku 1970.

Tento respekt k přírodě jako základu života na Zemi byl nicméně v západní civilizaci ještě nějakou dobu považovaný spíše za součást romanticky alternativního životního stylu „květinových dětí“ a ekologických aktivistů. Obrat nastal teprve v 80. letech, kdy se v důsledku znepokojivých zpráv vědců o „mezích růstu“ **40**, zvětšování ozonové díry nad Antarktidou a globálním oteplování **41** začala problematika vztahu civilizace a přírody dostávat do popředí vědecké, technické, ale i politické debaty. Začínalo být zřejmé, že místo romantického obdivování nebo instrumentálního využívání přírody je třeba najít vyrovnanější vztah k přírodnímu rámci, který je třeba chápat v co nejširších souvislostech. V roce 1987 byla publikována zpráva zvláštní komise OSN pro životní prostředí, v níž se poprvé objevil termín „*udržitelný rozvoj*“ **42** jako uznání faktu, že ekologická problematika nejenže časově přesahuje horizont našich lidských životů, ale že je v dnešním globalizovaném světě také teritoriálně nedělitelná. Pro architektonickou profesi bylo šokující zjištění, jakým dílem přispívají ke znečištění životního prostředí a k energetické spotřebě budovy, ať již ve fázi výstavby, nebo v provozu. **43** Od čistě estetické inspirace přírodou a krajinou nebo intuitivního uznání přínosu přírodního prostředí pro kvalitu života se tedy v závěru 20. století začala přesouvat pozornost k měřitelným, kvantifikovatelným aspektům vztahu civilizace a přírody jako podkladu pro reálnou akci. Stále větší pozornost je věnována snižování energetické náročnosti budov a alternativním zdrojům energie pro jejich provoz. Na počátku 21. století nastává rapidní rozvoj technologických prvků a systémů, prosazují se takové způsoby výstavby a provozu budov, které mají v dlouhodobé perspektivě

40 „Meze růstu“ je název vlivné publikace, která poukázala na rozpor mezi růstem počtu lidí a jejich nároků na jedné straně a vyčerpatelností přírodních zdrojů na straně druhé: MEADOWS, Donella H., MEADOWS, Dennis L.: *Limits to Growth*. Universe Books, New York 1972.

41 Existence ozonové díry nad Antarktidou byla potvrzena v roce 1985. Historický přehled zdrojů ekologického uvědomění v současné architektuře podává INGERSOLL, Richard: „The Ecology Question and Architecture“, in: CRYSLER, C. Greig, CAIRNS, Stephen, HEYNEN, Hilde (eds.): *The SAGE Handbook of Architectural Theory*. SAGE, London 2012, s. 574.

42 Zpráva tzv. Brundtland Commission vyšla v češtině pod názvem *Naše společná budoucnost: Světová komise pro životní prostředí a rozvoj*. Academia, Praha 1991. Překlad Pavel Korčák. Udržitelný rozvoj je zde definovaný jako „*rozvoj uspokojující dnešní potřeby bez omezování budoucích generací v uspokojení jejich potřeb*“.

43 STEIN, Richard G.: *Architecture and Energy*. Anchor Press, New York 1977.

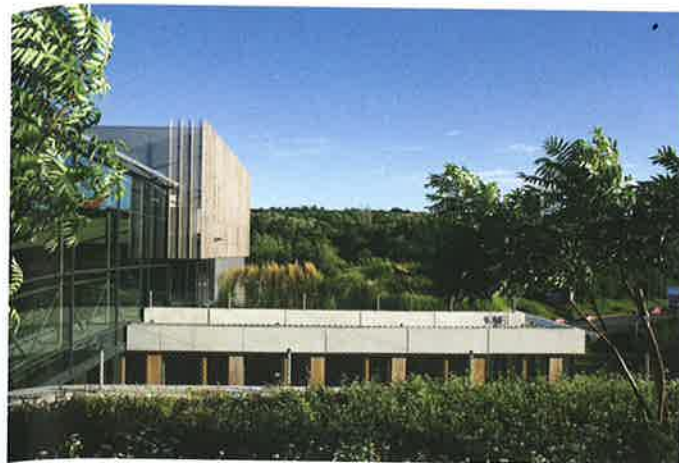
[068 a]

[068 b]

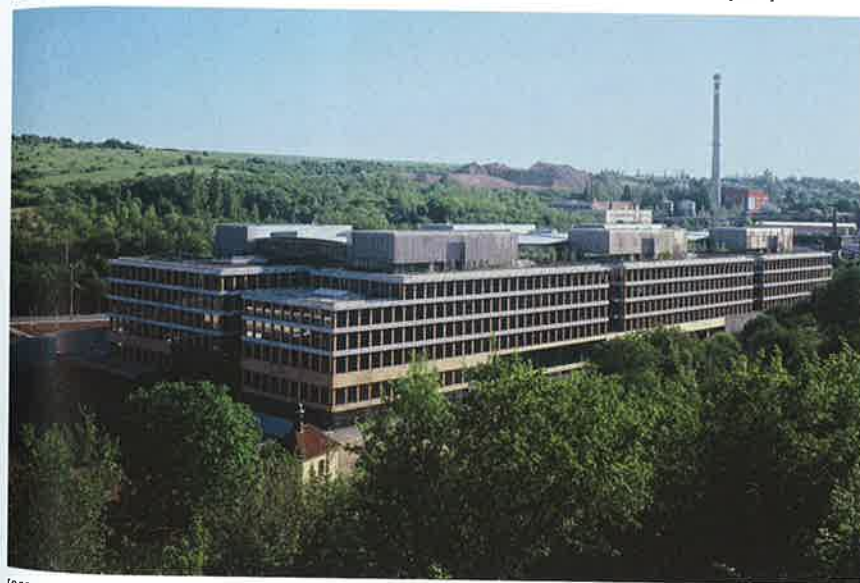
[068 c]

[069 a]

[069 b]

[069 c]

[068 a|b|c] ROMAN BRYCHTA, ONDŘEJ HOFFMEISTER, PETR LEŠEK, ADAM HALÍŘ: Sluňákov, Horka u Olomouce, 2003-2007

[069 a|b|c] JOSEF PLESKOT, AP ATELIER: Centrála ČSOB, Praha-Radlice, 2003-2006

[070]

- [070] PETR SUSKE: Dům v kožichu a s deštníkem, Michalovice, 2003
- [071] MARTIN RAJNIŠ: Věž Scholzberg, Horní Maxov, 2001
- [072] MARTIN RAJNIŠ: Stodola (Sklad dřeva ve tvaru domu), Horní Maxov, 2004
- [073] MARTIN RAJNIŠ, PATRIK HOFFMANN: Nová poštovna, Sněžka, 2004–2007
- [074] MARTIN RAJNIŠ, DAVID KUBÍK: Dům v oboře, Železná, 2009–2011
- [075] MARTIN RAJNIŠ, DAVID KUBÍK: Muzeum Járy da Cimrmana, Příchovice, 2011–2013

[072]

[073]

[071]

[075]

[074]

optimalizovat jejich ekologickou bilanci. Na počátku nového tisíciletí vzniká i technický rámec pro zohlednění dopadu staveb na životní prostředí v podobě certifikátů LEED a BREEAM 44, udělovaných nevládními agenturami. Tyto certifikační systémy hodnotí nejen energetickou náročnost provozu budov, ale také zdraví a komfort uživatelů (čerstvý vzduch, pozici pracovních stolů z hlediska denního světla apod.), výběr materiálů se zřeteltem k recyklovatelnosti a obsahu škodlivých látek, dopravní dostupnost apod. Jak podotýká Richard Ingersoll, tyto systémy, které pokračují v moderní tradici řešení problémů pomocí vědecko-technických inovací, dosáhly během několika málo let takového rozšíření, že se stávají jakýmsi „zeleným funkcionalismem“. 45

Vývoj posledních let tak ukazuje paradoxní skutečnost, že „architektura ohleduplná k přírodě“ neznamena automaticky „architektura v souladu s přírodou“. Rozpětí romantického a technického přístupu se nijak nezmenšuje, spíše naopak: v posledních letech se rozšiřuje škála možností a zpřesňují se postupy navrhování a stavění, ať už založené na primárních přírodních zdrojích a ruční řemeslné práci, nebo na nových sofistikovaných materiálech či technologiích. Přes veškeré snahy o standardizaci a tvorbu kvantifikovatelných kritérií pro architekturu ohleduplnou k přírodě zůstává právě tato rozmanitost strategií její podstatnou charakteristikou. O zvýšené pozornosti k přírodnímu a krajinnému rámci architektury v globálním i lokálním měřítku ovšem není pochyb a je velmi pravděpodobné, že „architektura s přídomkem ekologická nakonec vůbec nevznikne. Protože se její podstata stane součástí architektury obecné“. 46 Téma respektu k životnímu prostředí rezonovalo v české architektonické debatě již v 90. letech – připomeňme kontextuální přístup Josefa Pleskota nebo Ladislava Lábuse – ale explicitně formulované ekologické a environmentální aspekty architektury se staly obecně sdíleným tématem teprve nedávno. Přesto můžeme v českém prostředí v současné době vysledovat celou širokou škálu „zelené architektury“ od radikálních řemeslných přístupů s uplatněním netradičních přírodních materiálů (nepálené cihly, sláma), přes „měkké“

44 LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) je certifikační systém, vytvořený U. S. Green Building Council na konci 90. let a průběžně inovovaný, starší BREEAM /Building Research Establishment Environmental Assessment Method) byl zavedený ve Velké Británii v roce 1990.

45 INGERSOLL, Richard: „The Ecology Question and Architecture“, in: CRYSLER, C. Greig, CAIRNS, Stephen, HEYNEN, Hilde (eds.): *The SAGE Handbook of Architectural Theory*. SAGE, London 2012, s. 573.

46 SUSKE, Petr: *Ekologická architektura ve stínu moderny*. Era, Brno 2008, s. 9.

strategie využívání orientace budov a charakteru pozemku (prosklené plochy na jižní straně, izolace zapuštěním do země) až po high-tech strategie (fotovoltaika, tepelná čerpadla). „Zelená“ tematika se dostala do centra pozornosti hlavního proudu české architektury ještě před koncem první dekady nového tisíciletí. V roce 2007 získala nejvyšší domácí architektonické ocenění Grand Prix Obce architektů budova Centra ekologické výchovy Sluňákov v Horce u Olomouce [068 a|b|c] autorů Romana Brychty, Ondřeje Hofmeistera, Petra Leška a Adama Halíře / Projektil architekti. Nevelká stavba určená pro sezonní provoz s útlumem v zimních měsících v maximální míře využívá k úsporám jednak zasazení do terénu a orientaci proskleného průčelí budovy k jihu, jednak alternativní zdroje energie, jako jsou solární kolektory pro ohřev vody, zařízení pro sběr užitkové vody apod. V následujícím roce se laureátem Grand Prix stala kancelářská budova ČSOB v Praze-Radlicích [069 a|b|c] od Josefa Pleskota a jeho AP Atelieru, první v České republice, která získala nejvyšší zlatý stupeň certifikace LEED. Unikátním prvkem této velkokapacitní budovy pro 2500 zaměstnanců je její zelená střecha, koncipovaná jako pobytová plocha se vzrostlými stromy, která úspěšně simuluje reálné krajinné prostředí a alespoň zčásti navrácí přírodě plochu zemského povrchu, kterou budova zaujímá.

Na příkladu „zelené“ architektury se zřetelně ukazuje, jak se témata architektonické debaty v českém prostředí sblížují s aktuální debatou mezinárodní. Jestliže se v mezinárodním měřítku začaly první souborné publikace dějin ekologické či zelené architektury objevovat na začátku nového tisíciletí, 47 v českém prostředí následovaly první pokusy jen s nepatrným zpožděním. V roce 2008 se v Galerii Jaroslava Fragnera uskutečnila kurátorskou péčí Petra Kratochvíla první souborná výstava „ekologicky citlivé“ a „energeticky šetrné“ architektury pod názvem *Zelená architektura.cz*, doprovázená stejnojmenným katalogem. 48 V témže roce vyšla také kniha Petra Suskeho *Ekologická architektura ve stínu moderny*, která představuje radikálnější kritiku modernistických technokratických premis v souladu s naturelem svého autora – architekta, předního propagátora ekologické architektury a stavění z přírodních materiálů

47 Zejména WINES, James: *Green Architecture*. Taschen, Köln 2000, a STEELE, James: *Ecological Architecture – A Critical History*. Thames and Hudson, London 2005.

48 KRATOCHVÍL, Petr (ed.): *Zelená architektura.cz*. Katalog výstavy, GJF, Praha 2008. Rozmanitost strategií, které se setkávají pod zastřešujícím názvem „zelená“, dokazuje už výčet témat na obálce katalogu: „architektura / krajina / udržitelný rozvoj / inspirace přírodou.“ Za povšimnutí stojí i narážka na formát internetové adresy v názvu výstavy, která jako by tím chtěla dát najevo možnost snoubení technologie s respektem k životnímu prostředí.

s nízkým množstvím vázané primární energie, jako je sláma nebo nepálené cihly (*Restaurace Hliněná bašta v Průhonicích u Prahy, 1997, Dům v kožichu a s deštníkem, Michalovice u Mladé Boleslavi, [070] 2003*). Poměrně bohatou přednáškovou a publikační činností, až na výjimky ovšem zůstávající mimo hlavní proud architektonických médií, vyvíjí Oldřich Hozman, jehož tvorba je osobitou variantou ekologické architektury v duchu filosofie Rudolfa Steinera a *Baubiologie* (*Dům s atriem, Říčany, 2003–2007*) **49**.

Nejradikálnější kritikou vědecko-technické civilizace prostřednictvím architektury v českém prostředí je koncept „přirozené architektury“ Martina Rajniše, poprvé formulovaný na přednášce v pražském klubu Roxy v roce 2001. **50** To, co zprvu vypadalo jako osobní dobrodružství jednoho architekta, se brzy ukázalo jako předzvěst změny společenské atmosféry. Zkušenosti z cest k přírodním národům, které žijí téměř bez kontaktu s moderní civilizací a jejími výtvarnými prvky, přivedly Martina Rajniše k radikálnímu přehodnocení vztahu přírody a západní kultury. Zformuloval ho v Manifestu přirozené architektury, **51** která spoléhá na přírodní materiály v surové podobě, jednoduché technologie a využívá danosti klimatu a geografické polohy stavby. V projektech a realizacích, které se mnohdy ocitají na hranici architektury a volné prostorové tvorby, prosazuje pojetí architektury jako sdílené lidské aktivity, klade důraz na proces stavění jako společný rituální zážitek. Portfolio „přirozené architektury“ obsahuje vedle experimentálních dřevěných konstrukcí, jako je dnes již rozebraná *Věž na Scholzbergu [071]* (2001) nebo *Stodola ve tvaru domu v Horním Maxově [072]* (2004), i *Novou poštovnu na Sněžce [073]* (2007, s Patrikem Hoffmannem), *Rodinný dům v Železné v Českém lese [074]* (2012) nebo *Muzeum a Maják Járy da Cimrmana v Příchovicích [075]* (2013). Poté, co Martin Rajniš reprezentoval Českou republiku na 12. bienále architektury v Benátkách, upoutala jeho experimentální architektura pozornost v mezinárodním měřítku a v roce 2014 se stal laureátem hned dvou významných mezinárodních ocenění: Global Award for Sustainable Architecture a Ceny Ernsta Plischkeho. **52**

49 Viz např. HOZMAN, Oldřich: „Cesta k celostnímu utváření prostředí“, *Zlatý řez* č. 34, 2011, s. 52–57.

50 RAJNIŠ, Martin: „Jak se dostat k vizi architektury roku 2030“, in: MITÁŠOVÁ, Monika (ed.):

Texty o architektuře 01/02. Kruh, Praha 2003, s. 2–9.

51 FIALOVÁ, Irena, TICHÁ, Jana (eds.): *Martin Rajniš*. Zlatý řez, Praha 2008.

52 Global Award for Sustainable Architecture uděluje od roku 2007 Nadace LOCUS pod patronací UNESCO a ve spolupráci s Cité du patrimoine et d'architecture v Paříži.

Současně s prosazováním ekologie a environmentální etiky v architektuře ve smyslu pozornosti k přírodě a životnímu prostředí se objevuje také pozornost k sociálnímu prostředí a péče o zdravé společenské vztahy, veřejný prostor a společenskou soudržnost. Nabízí se vysvětlení, že se tyto trendy vynořily po roce 2008 s globální finanční krizí, která jasně signalizovala limity liberálního individualismu, do té doby příliš nezpochybňovaného. Skutečnost je ovšem taková, že krize pouze posílila směřování, které již bylo latentně přítomné. Mnozí autoři si povšimli proměn společenského vědomí, k němuž došlo v souvislosti s rozvojem digitální komunikace, internetu a sociálních sítí, jako je Facebook a Twitter, které zaznamenaly masivní nárůst uživatelů právě v letech 2010–2011 a staly se běžnou součástí každodenního života – nejen soukromého, ale i pracovního, obchodního a politického. Facebook, který vznikl v roce 2004 jako webová stránka pro univerzitní studenty, byl v roce 2006 otevřen pro veřejnost, za další tři roky umožnil zakládání firemních profilů a v roce 2012 dosáhl jedné miliardy aktivních uživatelů na celém světě. **53** Pro generaci, která vyrostla s těmito technologiemi umožňujícími rychlý kontakt a sdílení informací přestávají být individualita a komunita v opozici. Sociologové hovoří o „nové kolektivitě“ a politologové o „internetové demokracii“, která přináší nehierarchické, síťové uspořádání společnosti, kde se lidé mohou rychle sdružit k dosažení okamžitého dílčího cíle a toto ad hoc společenství se může stejně rychle rozpustit. Úměrně tomu, jak sociální sítě proměňují fungování společnosti ve všech sférách, začíná být zřejmé, že skutečnou sociální interakci v reálném čase a prostoru nemohou média nahradit. Zdá se, že s tím, jak se šíří jejich využití, vzrůstá i uvědomělá rezistence vůči virtualizaci života, která se projevuje například v novém důrazu na veřejný prostor ve městech jako místo setkávání a přímé komunikace tady a teď.

Nová etika nedirektivity a tolerance nachází svůj výraz i v architektuře, kde lze stěží hovořit o určitém dominantním koncepčním nebo estetickém názoru, natož pak o stylové jednotě, která ostatně nevládla ani v 90. letech. Nejsou časnější architekturu charakterizuje svoboda v hledání tvaru a výrazových prostředků, přičemž výsledek nepůsobí ani tak jako silné osobní gesto, ale spíše jako průsečík sil, které projekt a jeho program zformovaly. Podstatným impulsem je hledání alternativních způsobů života a obývání města i krajiny. Východiskem

53 <https://en.wikipedia.org/wiki/Facebook>. Odečteno 3. 9. 2015.

V březnu roku 1989 byl v Paříži otevřen nový vstupní pavilon do Louvru ve tvaru pyramidy od I. M. Peie. V červenci byla v předvečer dvoustého výročí pádu Bastily slavnostně otevřena nová budova Opery v pařížské čtvrti Marais. V soutěži na novou budovu Francouzské národní knihovny, další z velkých projektů prezidenta Françoise Mitteranda, zvítězil v srpnu Dominique Perrault a překonal tak 265 architektů a kanceláří z Evropy i celého světa. Jejich kolegové v tehdejším Československu měli ovšem jiné starosti...

Tato kniha je prvním pokusem o souhrnný pohled na proměny architektury v České republice po roce 1989. První část, nazvaná Prostor, je věnovaná dějinám trendů, které utvářely předpoklady architektonické tvorby v daném období. Druhá část s názvem Místo obsahuje dvanáct esejů o vybraných stavbách českých i zahraničních architektů, které svou přítomností proměnily konkrétní místa ve městech, obcích i na venkově.

